

ԺԸ ՏԱՐԻ, ԹԻԻ 1

1860

ՅՈՒՆՈՒԱՐ 1

ՀԱՅՆ

Հայկայ Շրջանն և տունն¹:

Տևարք.

Այս օրս հանդիսաւոր ամէն վարժարանաց, յորում վարպետք և աշակերտք կը ներկայացընեն հասարակաց՝ դպրոցական տարւոյ մը ընթացիցը մէջ՝ իրենց փոխադարձ ջանից պտուղները. այս օրս, առիթ այնքան մաղթանաց և վարձատրութիւն այնքան աշխատութեանց, այս օրս հայոց ազգին համար շատ փառաւոր տարեդարձ մ' է: Սեր ազգային օրացուցին մէջ ամենէն մեծ և ամենէն սրբազան օրն է այսօր, անկորուստ յիշատակով մը զոր կը փափաքիմք ինչ մը քննել և բացատրել, հաստատ գիտնալով՝ որ մեր պատմութեան

հին ժամանակաց վրայ դառնալով աչք մը տալը հետաքրքրելի պիտի ըլլայ նաև օտարազգեաց և մասնաւորապէս Վաղղիոյ բնկացը՝ որք այս ժողովոյս մեծագոյն մասը կը գումարեն: Այն ազնիւ և կտրիճ Վաղղիայն, որ՝ արիական և պայծառ հայրենասիրութեամբ մը՝ կը տեսնայ առանց նախանձու բաղդաւորները, կը պաշտպանէ դժբաղդները և կը փութայ յօգնութիւն կարօտելոց, Վաղղիա ամէն ժամանակ ընդունել և կ'ընդունի իր պայծառաշուք Սայրաքաղաքին մէջ ամէն ազգէ նուիրակներ, մանաւանդ արևելեան աշխարհքներէն, որ կու գան այս քաղաքականութեան մեծ ընդունարանէն առնելու ոյժ մը իրենց ազգութիւնը պահելու կամ նորո

¹ Այս ճառն, ինչպէս գիտեն օրագրիւ ընթերցողները, անցեալ տարի Մուրատեան վարժարանին պարգևարալիութեան հանգիսին օրը խօսուած է, և ահա առիթ ըստ մեր խոստմանը կը հրատարակենք զայն: Վաղղիական բնագիրը տպա-

գրուած է ի Բարիզ կտրելոր ծանօթութեամբը հանդերձ. իսկ այս հայկական թարգմանութիւնը Մուրատեան վարժարանին արգի աշակերտներէն մէկուն երկասիրութիւնն է:

գելու համար : Արանի այս մեր Հայ
գաղթականին , որ կ'ընտանենայ և կը
կապուի այս հիւրասէր ազգին ամենէն
սրբազան և անլուծանելի կապով , որ է՝
ամենէն սուրբ և փառաւոր և ընդհան-
րական կրօնքին կապը : Արքեմն , ո՞վ
Տեառք , արևելքի մէջ Հայոց ժողո-
վուրդը Արեւելոյ առաջին զաւակ ե-
ղաւ , ինչպէս որ յԱրեւմուտս ալ Վաղ-
ղիոյ ժողովուրդն կ'անուանի անդրանիկ
Դոստոյ Եփեփոյ , և ազգապետն ԱՄԵ-
ՆԱՔՐԻՍՏՈՆ ԵԱՅ ՎԵՀԱՓԱՌՈՒԹԻՒՆ՝
անգին կապ արևելքի ամենէն հին ազ-
գին և արևմտից ամենէն մեծ նոր ազգին
մէջ . երանի եթէ կարենան պահել
զայն , աւելի սերտ և աւելի ընդարձակօ-
րէն : Փառք կը սեպեմ ինձի և բոլոր
ՍՈՒՐԱՏԵԱՆ ՍԱՐԺԱՐԱՆԻՆ ըսել
իմ պատուելի հայրենակցաց , զոր ազ-
նիւ համակրութի մը ժողովեր է հոս ,
թէ այս սակաւածիւ հանդիսիս մէջ
կան ընտիր Վաղղիացիք արդիւնաւորք
գիտութեամբք և առաքինութեամբք .
և այս արժանաւոր անձանց ներկայու-
թիւնը , որոնց նախագահ բազմած է
Ճեմարանին պատուելի և անուանի կա-
ճառակցաց մէկը՝ նախանձաւոր պաշտ-
պան կրօնից , դպրութեանց և արուես-
տից² , անժխտելի վկայութիւն մ' է
իրենց բարեսիրութեանը մեր վարժա-
րանին վրայ : Տեառք Վաղղիացիք ,
կրնամ գծեզ ալ ապահովընել որ իմ
պատուելի ազգակիցներս՝ որ ձեր քովը
նստած են՝ ներկայացընելու մեր սիրե-
լի աշակերտաց ծնողքը , անկեղծաբար
կը յարգեն այն գեղեցիկ ձիրքերը՝ ու-
րով Արտուած ձեր ազգը զարգարեր է :
Անձ համոզումն ալ ունիմ , որ այս սի-
րելի մանկունքս , առիթք մեր անդու-
լանիցը , միայն անպտուղ զարմացմամբ
մը գոհ պիտի չըլլան , այլ նուիրեալք
յօժանդակութիւն և յօգուտ () սմա-
նեան տէրութեան՝ որուն երախտագէտ
հպատակքն են , և հաւատարիմք իրենց
ընտանեացը փափագանաց , պիտի կա-

րենան առանց իրենց ազգութեան բնա-
տիպը այլայլելու , սեփականելու այն
ամենայն ազնուական ձիրքերը , որ հա-
ւաքուած կ'երևան ՚ի Վաղղիա : Այն
Սիւրբանութիւնն որուն պատիւ ունիմ
ընկեր ըլլալու , միշտ ցուցուցած է ա-
մենամեծ յարգ մը ազգային և կրօնա-
կան գաղափարաց միաբանութեանը ,
և այս երկու հիմանց վրայ է որ կը ջա-
նայ հաստատել զայս Սարժարանս ալ ,
հիմնեալ լուսաւոր և աշխատասէր մար-
դու մը առատաձեռնութեամբք , որուն
միշտ պատուելի անունը տպաւորուած
է մեր սրտերուն վրայ , ինչպէս այս բնա-
կարանիս ճակատը ՍԱՄՈՒԷԼ ՍՈՒ-
ՐԱՏ : Եթէ այսպիսի համոզում մը հին
ալ չըլլայ մեր մէջ , ժամանակակից
պատմութիւնն , արդի դէպքերն մեզի
կը ցուցանեն բաւականապէս , թէ ժո-
ղովրդոց անհրաժեշտ պէտքն , կը պա-
հանջեն զկրօնս իբրեւ սկիզբն քաղաքա-
կանութեան , և հայրենասիրութիւնը՝
իբրեւ հիմն բարեբաստութեան և պա-
տուոյ :

Այս մտածութիւններս կը խրախու-
սեն զիս հրաւիրելու այս պատուական
ժողովը որ մասնակից ըլլան այնպիսի
յիշատակի մը՝ որ Հայոց ազգին ամե-
նէն հին անցքերը կը յիշեցնէ : Աի-
րելի է մեզի այս ազգային յիշատակու-
թիւնը , և այնչափ աւելի սիրելի որչափ
որ Հայաստան բազմապատիկ և խիստ
փորձանքներէ անցնելով՝ փառաւոր ան-
ցելոյ մը յիշատակաց մէջ կը գտնէ միւի-
թարութիւն ներկային համար , յոյս
ապագային և օրինակ երկուքին միան-
գամայն : Հանկալի է ինձի ալ այս յի-
շատակներուն վրայօք խօսիլ . յիշեցը-
նել ազգերնուս ամենէն հին ժամանակ-
ներէն հաստատուած հանգէսները և
տօները , մանաւանդ ԶԱՅԿԻՆ , որ է
ցեղապետ Հայոց ազգին , որուն հան-
դէսը այս օրս հաստատեալ է այսինքն
օգոստոսի 11^ն : Այս օրս ոչ միայն Վա-
ւասարդ է Հայոց , այսինքն՝ Սոր տա-
րւոյն սկիզբը , որ թէ կռապաշտութե
դարերուն մէջ մեծ հանդիսով կը տօ-
նախմբուէր , թէ Վրիստոնէութեան

1 Գ. Գ. Majesté très-chrétienne.

2 Պ. Իսիդոր Դէլոր : Le Baron Isidore Taylor.

դարերուն մէջ, և թէ նահապետաց ժամանակ, ոչ միայն ազգային թուականի մը սկիզբն է (որ թերևս բոլոր ազգաց թուականներէն ալ հին է), այլ է և օր յիշատակի Հայոց ազգութեան, Հայաստանի ինքնակաց հաստատութեանը, Երրորդ թայ կամ (ըստ Ս. Վրոյ) Բելայ բռնութենէն ազատելով, քաջութեամբն և աստուած պաշտութեամբն Հայկայ՝ Յաբեթի կամ Երայ թողնորդոյն. թուական մը, որ մեզմէ 4351 տարի առաջ, կամ 2492 տարի Վրիստոսէ առաջ սկսած է. յայտնապէս կ'ապացուցուի այս բանս Հայոց սովորական թուականին անընդհատ շարունակութեամբը, որ թէպէտ և սխալ չափուած է, այսինքն շարժուն կամ քաղաքական տարիով (որ 365 օր է միշտ) այլ անով իսկ մեզի առիթ մ'է ստուգելու այն (Հայկայ) թուականը որուն վրայ է խօսքերնիս, և գտնալու զսկիզբն այն անուանի շրջանին զոր Երգիպտացիք Սորիական կամ Շնկան շրջան կ'ըսեն, և կամ շրջան 1461 հասարակ և 1460 յուլեան կամ նահանջաւոր տարիներու. ամէն անգամ որ այսչափ (1460-1461) տարիներու միջոց մը կը լեցուի՝ հասարակ և արեգակնային տարիներուն սկիզբը նոյն օրը կը հանդիպի. այս բանս է ահա որ Երգիպտացւոց տուաւ առասպելեալ փիւնիկ թուչոյն դարձին կամ նորէն ծնունդեան գաղափարը:

Այս շրջանը մեր հարբն ալ գիտէին և կ'անուանէին Հայկայ շրջան, չէ միայն 'ի յիշատակ այս քաջին, հապամանաւանդ իրմէ հաստատուած ըլլալուն համար: Երկու ամբողջ Հայկայ շրջանք անցած են. առաջինը, ինչպէս որ առաջ ըսինք՝ սկսաւ մեր ազգին կազմութեանը և հաստատութեանը հետ. երկրորդն լմնացաւ, զարմանալի բայց և ցաւալի զուգահիսով թեամբ, մեր ազգին ինքնակացութեանը կամ ինքնակատութեանը կորսուած տարին. վասն զի Վրիստոսի 428 թուականին էր, որ Հայկայ երկրորդ շրջանը լմնացաւ, նոյն տարին Հայոց Երչակունեաց թա-

գաւորութիւնն ալ վերջանալով՝ Հայաստան ինքնիշխանութենէ զրկուած այլ և այլ տէրութեանց տակ ընկաւ: Այն դժբաղդ օրէն 'ի վեր, այն երկու շրջանաց (2920 տարիներու) լմննալէն ետեւ երրորդ շրջանին բոլոր ընթացիցը մէջ, (որ քիչ ժամանակէն պիտի լմննայ), Հայաստան ոչ երբէք մի և նոյն տէրութեան մը տակ եղած է: Այս երրորդ շրջանը պիտի վերջանայ ասկէ 29 տարի ետեւ, Վրիստոսի 1888 թուականին, և չորրորդ մը պիտի սկսի, զոր աւելի երջանիկ կը բարեմաղթեմ ազգիս:

Հիմա մեր գլխաւոր դիտելիքը պարզելու համար, այսինքն մեր ազգութեան թուականը ստուգելու համար, հարկ է քիչ մը մանրամասն քննութիւն և քննի մը հաշիւներ ընել: Եւ այս ասով չեմ ուզեր, Տեառք իմ, ձեր ներողամտութիւնը ձանձրացնել և զձեզ չոր հաշիւներու անապատաց մէջ թափառեցնել. այլ կը թողում գիտուն Գաղղիացւոյ մը¹, որ ներկայութեամբ կը պատուէ զիս, ցուցնելու Հայոց տուամարին կանոնը որուն վրայ մասնաւոր քննութեամբ աշխատեր է, և կը յուսամ որ քիչ ժամանակէն այս կարևոր գործքը, հասարակաց կ'ընծայուի: Բաւական ըլլայ ինձի յիշել հոս որ Հայոց մէջ Երգիպտացւոց պէս միշտ երկու թուական և երկու տարի ճանչցուած է. մէկն հասարակ տարիներով հաշուած, որուն տարեգլուխն միշտ կը փոփոխի, ամէն չորս տարի օր մը տարբերելով. օրինակի համար, հիմա (1859^ն) մենք մեր քաղաքական կամ հասարակ (Հայոց) թուականին 1308 տարւոյն մէջն եմք, որ սկսեալ անցեալ օգոստոսի 19-31^ն² և պիտի վերջանայ այս օգոստոս 18-30^ն. իսկ յաջորդ Հայոց տարին սոյն այս օգոստոս ամսեանս 19-31^ն սկսելով պիտի լմննայ միւս օգոստոսի 17-29^ն. իսկ 1888^ն

¹ Պ. Եղուարդ Տիւ Լորիէ:

² Այս երկու թիւերուն առաջինն է ըստ հին կամ արևելեան տուամարի, երկրորդն ըստ նոր կամ Լատին տուամարի:

Հայոց տարին պիտի սկսի օգոստոսի 11-23^{ին}, ուսկից կը սկսի միշտ հայկական հաստատ կամ եկեղեցական տարին, որ և հաստատուն թուական մը կը կազմէ, և կ'ըսուի հին տօմար Հայոց¹ :

Արդ Հայկայ երրորդ շրջանէն վերջը կամ թէ 1888^{ին} Հայոց երկու տարիներուն սկիզբը մի և նոյն օրը պիտի հանդիպին (11-23 օգոստոս), որ միայն 1460 արեգակնային կամ նահանջաւոր և 1461 հասարակ քաղաքային տարի հեղ մը կը հանդիպի : Այս է ահա Հայկայ շրջանն :

Հիմայ մեզի կը մնայ գիտնալ (և մեր քննութեանց առաջին նպատակն ալ այս է), թէ ինչո՞ւ արդեօք Հայոց նոր տարին 11-23 օգոստոսի հաստատուած է . և ինչո՞ւ Հայկայ շրջանն սկըսաւ (2492 տարի Վրիստոսէ առաջ) : Այսն զի, ինչպէս որ ամէնքը գիտեն, ոչ աստեղաբաշխական պարագայ մը և ոչ նոր եղանակ մը կը հանդիպին տարւոյն այս օրուանս մէջ, (այսինքն օգոստոսի 11^{ին}), պէտք է ուրեմն ասոր պատճառը փնտռել պատմական դիպաց մէջ : Եւ նախ օտարազգեաց մէջ փնտրուելով 'ի հին պատմութեան, կը գտնանք իրացընէ Եգիպտացոց մէջ, (որ և մինակ հնութեամբք կրնան Հայոց հետ մըցիլ, և որուն հետ դեռ ուրիշ շատ նմանութիւններ ունին՝ որ դեռ լաւ ապացուցուած չեն), կը գտնանք այդ Եգիպտի ափանց բնակչացը մէջ, որ այս բարեբուդի գետոյն հարսանեաց տարեկան հանդէսը արդարեւ աշնանային գիշերահաւասարէն ամիս մը առաջ կը կատարէին, որ է ճիշդ 11-23 օգոստոսի, Հայոց տարեգլխին օրը : Ս'եր ազգն ալ այս տարեգլխին հանդէսներուն մէջ, կը տօնախմբէր հեթանոսութեան դարերուն մէջ ջրեհեղեղին յիշատակը, ինչպէս ինչուան մեր օրերն ալ կը կատարուին, ջրի խաղերով և աղանի թոցընելով 'ի տօնի

վարդավառին կամ Այլակերպութեան Վրիստոսի . վասն զի մեր Սուրբ Հարք օգոստոս ամսոյն 16^{ին} հաստատած էին այս տօնը, նոր տարիէն հինգ օր ետեւ և նոյն օրը մեր հեթանոս նախնիք նըւիրած էին իրենց Բստիկ զիցուհւոյն, իսկ տարւոյն սկիզբն ունէր իր առանձին աստուածը : Բայց, թէպէտ և այս երկու եգիպտական և հայկական տօներն թէ օրերուն յարմարութեամբք և թէ յիշատակաց՝ յարաբերութիւն մը ունէին իրարու, 'ի վերայ այս ամենայնի այս երկու հին ազգաց սորիական շրջանները մէկմէկու չէին համեմատեր, այսինքն նոյն օրը չէին սկսեր ու լմրնար : Եւ զատ այն հանդիսից տօնախմբութիւնները չեն ապացուցաներ օրուան ընտրութեան պատճառը, վասն զի այն օրը չմիաբանիր ոչ ջրեհեղեղին սկզբանը և ոչ վերջանալուն հետ, և ոչ Եգիպտին ջրոցն աճմանը կամ նըւազմանը, և ոչ Շնիկ աստեղ արեգակնային ամբարձմանը հետ . ապա ուրեմն ուրիշ պատճառ պէտք է փնտրուել, թէ մեր Հայկայ շրջանին և թէ իր առջի օրուան համար :

Ս'եր հին տօմարագիրք և Յայսմաւուրք կ'ըսեն թէ յետ խառնակութեան լեզուաց ամէն Եգիպտացի կամ ազգապետ Բաբելոնէն դառնալով այն երկիրը ուսկից ելեր էր կամ ուր որ կ'երթար գրաւելու, պատուիրեց իր հետեւողացը որ տօնախմբէն հայրենիքը մտնալուն տարեդարձը : Ս'եր Հայկ նահապետն ալ, կ'ըսեն, մտաւ Այլաւատ աշխարհքը կամ Թորգոմայ իր հօրը երկիրը օգոստոսի 11-23^{ին} (ըստ ոմանց 13-25) և հրամայեց որ նոյն օրը տարւոյն սկիզբը սեպուի : Ար հաստատեն դարձեալ, թէ այս դիւցազնը առաջին եղաւ տարեցոյց տալու իր նորածին ազգին, զոր և կը պահէ ազգն մասամբ անփոփոխ ինչպէս որ իրեն աւանդուեցաւ այն նախնական դարերուն մէջ :

Այս է ահա մեր մէջը օգոստոսի 11^{ին} տօնին պատճառն : Իսկ Հայկայ թուականն կամ շրջանն հաւանաբար քիչ մը վերջը Բելայ յաղթելուն և

¹ Զոր Յովհ. Սարկաւազ վարդապետն նորէն հաստատելով (և սկսելով յամին 1084) ըսուեցաւ նաև Սարկաւազայ տօմար :

սպանմանը տարին հաստատեց Հայկ, որ եղաւ յամի 2492 Վրիստոսէ առաջ. ինչպէս որ կը ցուցնէ նաև հասարակ հայկական թուականին անընդհատ յաջորդութիւնն¹։ Սեր պատմութեան ժամանակագրութիւնն ալ (որ դժբաղդաբար բաւական ճոխ չէ այս հին ժամանակաց վրայոք,) կ'ընծայէ մեզի թուական մը՝ Հայկայ թուականին ցուցածին մօտ։ Բայց մեր ինդրոյն համար աւելի պիտանին այս է, որ հին օտար ժամանակագրութիւնն ամենայն ճշդութեամբ կը համաձայնի Հայկայ թուականին հետ. վասն զի Վիրիկանոս և Եւսեբիոս իրենց մանրամասն թիւերովը Բելայ թագաւորութեան վերջը կը նշանակեն վերոյիշեալ 2492 տարին Վրիստոսէ առաջ։ Եւս համաձայնութիւնքս Հայկական թուականին և օտար ժամանակագրաց տուած թուականին հետ, և վկայութիւնք մեր տօմարագրաց և յայտնաւորաց կարծեմ բաւականապէս իրաւունք կու տան մեզի առանց տարակուսի ընդունելու Հայկայ շրջանին և մեր ազգութեան սկիզբը Վրիստոսէ առաջ 2492 տարին. և մեր ազգային գերագոյն տօնին համար օգոստոսի 11-23^ը, որ այդ Հայկայ թուականին առաջին տարին շաբաթ օր մը կը հանդիպի, որ էր օր սըրբազան հին օրինաց կամ նահապետաց ատեն, և ասով ալ կրնայ հաստատուիլ մեր պատմաց աւանդութիւնը, որք Հայկայ գործող մէջ գիւցազնական քաջութենէ վեր բան մ'ալ կը դիտեն, կրօնական դիմադրութիւն մը, ազատութիւն մը՝ ի բռնութենէ առաջին կռապաշտին՝ կամ անոր՝ որ Վստուծոյ վայլած պատիւը և պաշտօնը իր անձին կը սեփականէր։ Եւ որ համար այս տօնական օրս և հանդէսս մեզի կրկնապատիկ սրբազան և սիրելի է։

¹ Եւս թուականն որ միայն հասարակօրէն ծանուցուած և Հայոց թուական կ'ըսուի՝ տարբեր է ի Հայկայ թուականէն, թէ և անոր անհաստատ տարիներովը շարունակուած է, բայց չըջանին չի հետևիր. այլ Հայկայ Գ շրջանին 125օրդ տարին կը սկսի, որ է 552 Վրիստոսի թուականին։

Յետ այսչափ վկայութեանց աւանդութեան և պատմութեան և ազգային և օտար ժամանակագրութեան, զոր 40 դարէ ի վեր ամբողջ ազգ մը ընդունել է, և հաստատել են մեր հոգեւոր մատենագիրներն և Եկեղեցական հարք, պէտք չէ վայելուչ սեպել, ընդունիլ և տօնախմբել այսպիսի յիշատակ մը, տօն մը, որ է Հայկայ. կամ յանդգնութիւն և անտեղութիւն չէ առասպել սեպել այն ամէն բանն որ պատմական ժամանակաց սովորական շրջանէն վեր կ'ելլէ, մանաւանդ երբ այնպիսի հին ժողովրդեան մը վրայ է ինդիրն որուն պէտք է դիմէ ամէն ժողովուրդ որ իր ծագումը փնտռէ, այսինքն մարդկութեան հայրենիքը, զերկիրն Եդեմայ։ Վստեւէն (չհաւանիլ) դիւրին բան չկայ, բայց չկայ նաև աւելի դժուարին բան մը քան զիրաւամբ ժխտելն։ Իսկ մենք կը հաւանիմք տեսնալ, (նաև յանձն առնելով ամենէն անաչառ քննութիւնն ալ) մեր հայրենեաց մէջ յետ Վքամայ և յետ Վոյի՝ Հայկ մը, և կ'ուրախանամք իր հանդիսին վրայ, որուն չեմք ալ վախնար հրաւիրելու բոլոր Յաբեթական ցեղին սերունդները, որոնք այն հին ժամանակը չունէին այնպիսի երեւելի գլուխ մը կամ ներկայացուցիչ մը ինչպէս էր Հայկն։

Սակայն մի կարծէք, Տեաքք իմ, թէ ինչ որ պատմութիւնն կամ աւանդութիւնն կը զրուցէ մեր Հայկայ վըրայ, ամէնն ալ կ'ուզեմ հաւատալի սեպել տալ. այլ անտարակոյս եմ որ Հայոց ազգն ունէր գլուխ մը կամ նահապետ մը ժամանակակից Բելայ, Բաբելոնի աշտարակին շինութեան ատեն, որ այս շէնքին կործանմանէն վերջը եկաւ ապաւինեցաւ Վրարատայ երկիրը, որ անկէ ետեւ իր անուամբը կոչուեցաւ։ Եւս անունը, ըստ վրաց ՆԱՌՍ, մեր մէջ կ'ըսուի Հայկ որ ըստ քերականական կանոնի լեզուիս Հօ միավանկ բառին նուազականն կրնայ սեպուիլ. այս անուամբ կը ճանչնամք մենք մեր ազգը և ոչ Վրմէն կամ Վրասեան, ինչպէս որ օտարազգիք կ'ըսեն։ Երբեմն մեր

նահապետին անունն վերջադիր յօդով մը կը գրուի Հայկն, մանաւանդ երբոր զՍրիոն նշանակէ. վասն զի այսպէս կուտուած է այս համաստեղութիւնը մեր Ս. Գրոց և Եկեղեցւոյ սուրբ և իմաստուն Հարց զրուածոց մէջ, որք հարկաւ ասով ազգային հին աւանդութեան մը կը հետեւին, ուսկից հաւանական է որ Յոյնք հնարած ըլլան իրենց Սրիոնի առասպելները. եթէ հարկ սեպելու ըլլանք որ այս երկու ազգերէն (Հայք և Յոյնք) մէկը մէկալէն առած ըլլայ այդ աւանդութիւնը: Եթէ կարծիք ժողովրդեան և եթէ Հայաստանի վիպասանից շողոքորդութիւն, այս համաստեղութեան լոյսը նոր պայծառութիւն մը կու տայ Հայկայ իրական էութեան վրայ. այս էութիւնը հաստատապէս կը ստուգուի, շատ մը աշխարհագրական անուններով, որոնց սկիզբն 'ի պատմութենէ և յաւանդութենէ կ'ընծայուին մեր Վիւցադնին:

Սանաւորապէս Ս անայ հռչակաւոր բարձրաւանդակին վրայ կը գտնուին այս հին տեղուանքս, պայծառացած Հայոց Վահագետէն, որուն զաւակներն պահեցին երկայն ժամանակ, գրեթէ 120 ծնունդ որդւոց որդի յաջորդելով, այն անունները և նաև երկրին առաջին շէնքերուն մնացորդները, որոնց մէջ հաստատած են ինչուան հիմայ իրենց ընտանի բնակութիւնները: Եյս յիշեալ բարձրաւանդակս, 5-7000 ոտք բարձր է ծովու երեսէն, և իբր 3000 քառակուսի գաղղիական փարսախ տարածութեամբ, որուն քառորդը ծածկուած է աղի, խորունկ և գեղեցիկ լճով մը, որ արեւմտեան Եսիոյ լճերուն և արեւելեան Եւրոպիոյ մէջի գտնուածներէն ամենէն մեծն է: Եյս բարձրաւանդակը հողագնտոյս ամենէն նշանաւորներէն մէկն է շատ պատճառաւ. իր բնական կազմութեամբ, թէ և դեռ երկրաբանօրէն շատ անկատար քննուած է, կը ներկայացնէ շատ հրապուրիչ երևոյթներ երկրագիտի և բնախուզի համար: Ս անայ բարձրաւանդակն այն մեծ հրաբխական գծին վրայ գտնուե-

լով, որ կը պատէ գերկրագունտը հարաւային արեւելքէն դէպ 'ի հիւսիսային արեւմուտք, շրջապատեալ է ինքն ալ հրաբխի լեռներով, թէպէտև մարած են, բայց վերջի բորբոքումը դեռ երկրաբանական օրուան մը առաւօտը կամ առջի իրիկունը հանդիպած կրնայ սեպուիլ. վասն զի Վրիստոսի 1441 թվականին կը յիշուի լեռան մը ճայթումը, որուն Վերթովթայ անունը կուտան մինչև հիմայ (Վարուտ տալը), որ և շատ խառնարաններ կամ բաժակներ ունի անուշ ջրով լեցուած: Ս անայ հրաբուխներէն ամենէն մեծին (Սիփան լեռ) վրայ դեռ ծծմբային արտաշնչութեանց հոտը կ'աւնուի: Ե ճին բոլոր շրջապատն (որ շատ ընդարձակած է Հայկայ ժամանակէ 'ի վեր), կը ներկայացնէ նկարավայել գեղեցիկ տեսարաններ, և երբեմն նաև խոժոռ և հարկու տեսիլ, վասն պակասութեան դալարեաց. Ե ճին կղզիներէն մէկ քանին ծածկեր է ժամանակն մանաւանդ թէ անյագ ալիքներն, որոնց մէջէն իրենց գազաթունքը կը բարձրացնէին, հրելով վանքեր և բազմամարդ գեղեր. դեռ չորս հատ մնացեր են դարերէ 'ի վեր կրօնից և ներանձնական կենաց նուիրեալ մարդկան բնակութիւն եղած: Տասնի չափ քաղաքներ և 150 գեղէ աւելի կան Ե ճին շրջապատը. որոնց շատին մէջ բնակութիւն կայ, ոմանց ալ աւերակներ՝ հայկական և սառակինեան ճարտարապետութեց հարստութեամբ, որք մեծ և աշխատելի քննութեանց լայն ասպարէզ մը կ'ընծայեն հնագետի մը. վասն զի կրնայ հոն գտնալ ամենէն խոր հնութեան մնացորդներ, սկսեալ Ս անայ բերդէն՝ որ է ըստ հին հեղինակաց Շամիրամակերտ կամ քաղաք Շամիրամայ, (առաջին կին որ զմարդիկ քաղաքավարեց), սեպուհ ժայռերու վրայ, ուր Եսիոյ առաջին ինքնակալաց փառասիրութիւնն ուզեց իրենց անունը անմահացնել՝ հարիւրաւոր բեւաբանդակ արձանագրութեամբ, զոր առաջին անգամ օրինակեց Վաղղիոյ տեղութենէ զըր-

կուած գիտուն մը՝ Շիւրջ, որ իր հետաքնին եռանդեանն դժբաղդ զոհ եղաւ :

Բայց ես նպատակէս շատ կը հեռանամ եթէ ուզեմ մէկիկ մէկիկ անուանել այն ամենայն աւերակները և յիշատակները զոր հնութիւնն թողուցեր է հոն . քարաժայռերու վրայ ամփիթէատրոնի ձևով կտրուած աստիճանները և նստարանները, ջրհորները և ջրանցքները՝ նոյնպէս սրածայր բարձրաբերձ ժայռերու մէջ փորուած, ամբարտակներ և պարիսպներ խոր անդունդներու վրայ ձգուած, և գետեր որ արուեստական խողովակներով լերանց ծոցէն անցուցած են : Եւս բարձրաւանդակը որ արուեստով և բնութեամբ այսպէս զարմանալի է, աւելի գեղեցկացած է յաւերժ յիշատակաց արժանի Հայկայ գործքերով, որ դեռ կը հնչեն պատմութեամբ և աւանդութեամբ անուանի եղած շէնքերու մնացորդաց մէջ, ինչպէս են նախ և առաջ ամբողջ գաւառներ՝ որք լճին հիւսիսային և արեւմտեան կողմը կը պատեն, որոց մէկն կ'անուանի Հայկայ մէկ որդւոյն անուամբը (Խոռ) ԽՈՌԻՈՒՈՒՈՒՆԻՔ, և միւսն իր թռանը անուամբ (Բազ) ԲԱՅՈՒՆԻՔ, ուսկից և լիճն կոչուեցաւ ծով Բաջունեայ : Ետքը Եբրովթայ լեռն զոր առաջ յիշեցինք . տեղացիք կ'աւանդեն թէ Եբրովթ ուզեր է լերան գագաթը պալատ մը շինել, որ կործաներ է վրէժխնդիր կայծակներով, և ընկղմեր է լերան վրայ բացուած վիհերու մէջ : Եւս լերան ոտքէն դէպ 'ի հարաւային կողմը կը տեսնուի երկայն շարք մը մեծամեծ ժայռերու զոր ռամիկն կ'անուանէ ԽԱՅՈՒՎԱՐԵՐ . վասն զի կ'ըսեն թէ Եբրովթայ ուղտերն են ասոնք, որ լճին եզերքէն աւազ կը կրէին պալատին կամ բերդին շինութեանը համար, և Ետուծոյ բարկութիւնը զանոնք 'ի քար դարձուց, և հաւանօրէն լերան հրաբուխի սաստկութենէն փրկած կամ ժայթքած քարեր են : Լճին հարաւային կողմը ԽԱՊՈՒՏ ԿՈՂԱՐձը բարձր լեռը կայ ջրերուն մէջ երկընցած, հին

ատենէ 'ի վեր ճանցուած իր երկաթի և կապարի հանքերովն . ասոր հարաւային կողմը մինչև հիմայ Բեշա, այսինքն Բեշայ (որ է Եբրովթ) անուամբ գեղ մը կայ . աւանդութիւնն կ'ըսէ թէ այս հսկային դիակը հոն իջեցուցին : Լճին նոյն կողմը, բայց աւելի դէպ յարեւելք ՏԱՈՂ գեղը կայ, ուր ըստ տեղական աւանդութեան, հսկային մարմնոյն մէջէն Հայկայ արձակած նետը քաշեցին, և բացուած ծակէն արեւուն ճառագայթները կողմէ կողմ շողալով կը թափանցէին : Բառասունէն աւելի ջուրեր առաւել կամ պակաս երկայն ընթացքով կը թափին լճին մէջ, ասոնց ամէնէն մեծն է Հորգումայ գետը, որ հիմայ Խօշապ կամ Բնգղայ գետ (Լնճիլ չայ) կ'ըսուի, որուն աղբւրներն թէպէտ և գտնուած չեն, այլ յայտնի է որ արեւելեան կողմէն կու գայ և լճին հարաւային արեւելեան անկիւնը կը թափի՝ գեղի մը քովէն՝ ուսկից իր անունը կ'առնուի՝ Հորգում : Եւս գետին լայն և ընդարձակ ձորը (որուն մէջ դեռ 40էն աւելի հայաբնակ գեղ կայ) որ հին Հայկական անուններն պահած են, և քանի մը հատին վրայ կ'երևան խոր հնութեան նշանք Հայկայ ժամանակէն 'ի վեր), այս ձորս կը կրէ ամենէն սիրելի և ամենէն սրբազան անունը բոլոր աշխարհի մը՝ որ գրեթէ Գաղղիոյ չափ ընդարձակ է, և կը կոչուի ՀԱՅԿԱՅ ՁՈՐ . անուն պարզ, միանգամայն և այնչափ վսեմ ուսկից աւելին չէր կրնար տալ նորածին ազգի մը առաջնորդն և հայրն որ տեսաւ այն հեռաւոր սահմաններուն մէջ իր կտրիճ զաւակները և թոռները պատերազմիլ իր քովը, աշխարհիս ամենէն ահարկու թշնամոյն դէմ, սպաննել զնա և վստորկիլ առաջին յաղթութիւնը, որ և միանգամայն ամենէն օրինաւոր, ամենէն փառաւոր և ամենէն պիտանին եղաւ : Եւս զուտ հայկական ձորն 'ի վեր երթալով՝ պատերազմական դաշտին կեդրոնը կը հասնինք, և ամենէն պատուելի յիշատակարաններու՝ որ են իրեք տեղիք կամ իրեք շէնք ժամանա-

կակիցք և համանունք հանդիպած դէպքերուն . նախ Հայ (Սէք) գեղն՝ ուսկից որ ձորն ալ իր անունը կ'առնու , զոր մեր յաղթող Վիւցազն շինեց , նոյն իսկ պատերազմի ճակատին վրայ . անկից քիչ մը հեռու , դէպ 'ի հարաւ , Աստուծաշէն գեղը , որուն համար աւանդութիւնը կ'ըսէ , թէ հոս տեղս Րատուած երեցաւ Հայկայ , օրհնեց անոր աղեղը որ եղաւ իրեն գործիք փառաց , իսկ իր հակառակորդին համար զէնք մահու : Պատմութիւնը կը ճանչնայ զՀայկ առաջին և ամենէն քաջ աղեղնաւոր : Բայ երկու գեղերուն մէջ կը գտնուի գերագոյնն յիշատակարանաց , այսինքն ՀԱՅԿԱՅ ԲԵՐԴՆ . ամէն կողմէ զատուած բլուրի մը գագաթան վրայ , և իբր հրաշքով մը դաշտին մէջէն բարձրացած . այս բլրոյն բոլոր կատարին երկայնութեան վրայ կը տեսնուի կործանած բերդի մը պարիսպ , սրուն դեռ իրեք կամ չորս կարգ մեծամեծ քարերու կը մնան , կիկղոպեան շինութեամբ մը , թէպէտ և կը գտնուին տաշածոյ քարեր : Ըրջապատին մէջ տեղը քարաժայռին մէջ խռուց մը կը տեսնուի , որ հաւանաբար ջրհորի տեղ փորուած է : Եւրոպացի ճանապարհորդներէն դեռ ոչ ոք մօտեցեր է այս հեռաւոր առանձին տեղւոյս , որ մարդկային յիշատակարանաց առաջին երեսին վրայ նշանուած է . օտարական մը չէ լսած այն խորհրդաւոր արձագանքն որ կը հնչէ Հայկայ դիւցազնական ձայնը մինչև յետին որդւոցը ականջը : Սարգ կը կարծէ թէ աստուածային արհաւիրք մը կը տարածուին հոն նախասահմանեալ ազգի մը սրբազան ծագմանը վրայ , և հանդարտ հոգի մը կը պտըտի՝ այն ազգին նախահարցը ուրուականներովն հովանացեալ հովտին մէջ : Բայ քանի մը գիտելիքս այս հետաքննելի տեղերուն վրայ , առած եմ իմ ընկերակիցներէս մէկէն ¹ , որ տասը տարի մը առաջ պտըտած և գրեթէ աչօքն ստուգեր է իր ազգին որորոցը . . .

Բայց ինչ կը տեսնէք այդ որորոցին և այդ ազնիւ և կտրիճ ժողովրդեան աղբերականց քով . . . ՎԵՐԵԶՄԱՆՔ . և կրնամ ըսել մուտք և կորուստք խռովարար և անգութ ժողովրդեան մ'ալ : Բայ բլուրին ոտքը , ուր ինկաւ Բէլ իր ահեղ պատերազմողներովն , իր 60 հսկաններովն , հոն Հայկ իրենց վերջի բնակութիւնը փորեց , և անուանեց Վերեզմանք :

Իսկ ինքն կը կարծուի , որ քիչ մը ժամանակ ալ բնակած ըլլայ Սան քաղքին քով , վասն զի այս քաղաքիս ընդարձակ պարտէզներուն և այգեստաններուն մէջ , որ դէպ 'ի արևելեան կողմը կը տարածուին , Հայկաշէն անուամբ տեղ մը կայ , մօտ այն քարաժայռ բլրին՝ ուր շատոնց գտուած էին ձեռագործ այրեր և բեռաքանդակ արձանագրութիւններ . իսկ նորերս , դեռ անցեալ տարի , այս բլուրին ոտքը փորելով գտան մեծայարգ հնութիւններ , մետաղէ ամաններ՝ նոյնպէս բեռաքանդակ ձեւերով , ոսկէզօծ կուռքեր , և նաև ձոյլ ոսկիէ գործուածներ , խեցեղէն անօթներ՝ անսովոր բաղադրութեամբ , որոնց մէջ գտնուեցան սերմանիք սովորականէն աւելի մեծ հատերով , որոնց դպչելով փոշի դարձան : Սանայ բարձրաւանդակին ծայրը , և իր արևելեան կողմը մը ձևացրնող լեռանց պատուարին մէջ որ հին ատեն Օարասպ կամ Օակրոս լերինք կ'ըսուէին , կայ և Քէ Լէշէ լեռը , որ պարսկերէն ըսել է կապուտ սիւն կամ արձան , և 9,000 ոտք բարձր է , որուն քովէն հին ժամանակէ 'ի վեր ճամբայ մը բացուած է Հայաստանէն Պարսկաստան անցնելու . լեռան գագաթը յիշատակարան մ'ալ կայ բեռաքանդակ գրերով , և իր ոտքը կամ քովը գեղ մը Հայկ անուամբ , զոր ասուրի մատենագիրք յիշած են :

Բայց այս ամենայն տեղերս որ մեր Վիւցազնին անունը կը կրեն , չէին իր հաստատուած բնակութիւնն , կամ սիրայօժար տեղերը և իր տիրական անթուր . այս ետքինս ուրիշ բարձրաւանդակ երկրի մը վրայ հաստատուեց Սեծ

¹ Յ . Հ . Ներսէս վարդապետ Սարգիսեան :

Հայաստանի կեդրոնին մօտ , և ոչ հեռու Ռաժանիէն , (այսինքն հիմակուան Սուրառ չայ գետոյն աղբիւրներէն , որ է արևելեան (արևոտ) . Ռյոս դաշտին Հայկ այնպիսի անուն մը տուաւ , որ մէկաճոննց պէս լաւ յարմարած է , այսինքն անուանեց ՀԱՐՔ , որպէս զի ցուցնէ թէ հոն հաստատեցան անոնք , որք Հայոց ազգին հայրեղան . հոն տեղս աւան մ' ալ շինեց , որուն հարկաւ իր անունը տուաւ , այսինքն է ՀԱՅԿԱՇԷՆ : Վոյս գերմանացի ճանապարհորդը կը յիշէ այս դաշտիս մէջ որ հիմայ Խնուս կը կոչուի , գեղ մը Հայկ կամ Փայր անուամբ :

Բայց կարծեմ , Տեարք , այսչափ նիւթական յիշատակարաններ բաւական են հաստատելու Հայկայ հուծիւնը . սակայն ուր են պատմագրաց վկայութենէն զատ , (որք գրեթէ երկու հազար տարիէ 'ի վեր այս Վիւցազնիս վրայ գրած են) , ուր են անոնց պատմութենէն հին հատուածներ ուսմական կամ վիպասանից երգոց , որք կը հռչակեն երբեմն այնպիսի արժանի հօր մը քաջութիւնները : Սակայն բազմաւոր կը համարիմ զիս , ծանուցանելու այս բանասէր ժողովոյս , որ Հայկայ վրայ մեծ դիւցազներգութիւն մը նոր հրատարակուեցաւ մեր լեզուով , պատկառելի Բանաստեղծէ և երևելի քերականէ մը , որ է { } . Հ . Ռոսէն Կ . Բագրատունի , միաբան մեր Սիւթութեան ընկերութեանը : Վառորդ դարու մը աշխատասիրելով այս սիրելի նիւթին վրայ , անմահ յիշատակ մը թողուց իր Վիւցազնին և անոր սերունդոց փառացը . հայկական դպրութիւնն մեծապէս կը պարծի ատոր վրայ , որ եթէ բանաստեղծական գեղեցկութիւնքը կրնայ վիճիլ այս աստուածային արուեստին ամենէն ճարտար վարպետներուն հետ , իր օրինակագիր հայրենի լեզուին յստակութեամբ և հարստութեամբ որ և է ազգի ժամանակակից մատենագրէ՝ վար չմնար :

Բայց ես , Տեարք իմ , բացատրելով ձեզի այսօր մեր ազգային հանդիսին

պատճառը , անոր վաւերականութիւնը , ապացոյցները , յիշատակարանները , ոչ այնքան կը դիտեմ կենդանացնել ինքնին իսկ ազնիւ և սիրելի յիշատակ մը , կամ հրատարակել զանիկայ օտարաց , որքան որ կը փափաքիմ բարձրանալ և հաւասարիլ այն պատուոյ և պարտուց զգացմանց , և այն սրբազան կնքոյն՝ որ յիս տպաւորեալ է : Բաժն լաւ բացատրելու համար , թոյլ տուք ինծի , որ յիշեմ դէպք մ' ալ , վերջին դէպք մ' ալ այն նիւթին՝ որուն վրայ ինչուան հիմայ կը խօսէի : Պատմութիւնն կ'ըսէ որ երբ Հայկ 'ի գետին կործանեց հասարակաց թշնամին , հրամայեց զըմբռնել ու ներկել անոր դիակը և տանիլ իր բնակութիւնը , հարք գաւառը , և բլուրի մը վրայ թաղել զանիկայ որպէս զի միշտ տկարաց և տղայոց աչաց տեսարան ըլլայ : Բայց այսպիսի տեսիլ մը նկատելու կը հրաւիրեմ զձեզ այսօր , որդիք Հայկայ , սիրելի Սանկունք , որդիք Մարաբայ և Միւթարայ , ձեր հայրերուն նոր երկրին վրայ . նկատել հպարտութեան , տգիտութեան և ամպարշտութեան անարգ կողոպուաները , որոնց վրայ յաղթանակ կանգնեցին իր նախահօրը և իր հօրամոյն որդւոց ձեր հարցը ազնուական քաջութիւնն , իմաստութիւնն և աստուածապաշտութիւնն : Որչափ որ բարձր ըլլայ այն անարգութեան նշանակն՝ չկրնար հասնիլ ազգային փառաց սեանը և ոչ խարբխին , զոր կանգնեց Հայկն , հաստատեցին իր արժանաւոր որդիքն , և պայծառացուցին իրենց քաջ խոհեմ և բարեպաշտ յաջորդներուն անուններն , որ 44 դարերու երկայն ընթացից մէջ հոն դրոշմեցան : Տեսնալով այդպիսի յիշատակարան մը՝ որ թէ և նուազ հսկայաձև , բայց աւելի սրտաշարժ և աւելի հին է քան զփարաւոնեան բուրդերը , չէն վաւեր ձեր սրտերն մարդասիրութեան , իմաստութեան և աստուածապաշտութեան ամենէն մաքուր զգացմունքներով՝ զոր կ'ազդեն և կը պատուիրեն ձեզ ձեր ազգին օրինակներն և վիճակն , ձեր ընտանեաց և վարպե-

տաց եռանդուն փափաքն , ակնկալութիւն տէրութեանն որ զձեզ կը պաշտպանէ իբրեւ հաւատարիմ հպատակ , և այն տէրութիւնն որ կ'ընդունի զձեզ իբրեւ հանճարեղ հիւրեր . ձեր տարիքին եռանդն և ազնիւ նախանձորդութիւնն՝ որ իրաւամբ կը պահանջուի ձեզմէ : Ձեր աննման դրութիւնն իսկ այս քաղքիս մէջ , որ կրնայ անուանիլ կեդրոն կամ սիրտ մարդկութեան , վառարան իմացական շարժման , կը պահանջէ ձեզմէ նոր ջանք մ' ալ : Ի՞նչ կ'ուզէ ձեզմէ նաև այս պատուական ժողովս . բայց եթէ յիշեցնել ձեզի , որ ձեր կենաց ամենէն ազնիւ մասն , ձեր հիմակուան հասակն , ունին բարձր պաշտօն մը կատարելու . և թէ ձեր բոլոր ջանքը պիտի բանեցընէք վաստդ կելու իրեք տեսակ դաստիարակութի : Վաստիարակութիւն մը մտաց , անոր պատուական ձիրքը լաւ 'ի գործ դնելու համար . դաստիարակութիւն մը սրտի , որ կը սովորեցնէ ձեզի փնտռելու ձեր ընտանեացը , ձեր հայրենեացը և ձեր ամէն նմանեացը շահը , ինչպէս թէ ձեր անձինն ըլլար . և դաստիարակութիւն մը հոգւոյ , որ կը ցուցնէ ձեզի վախճան մը այս աշխարհէս անդին . և կը յայտնէ ձեզի հայրենիք մը՝ աւելի գեղեցիկ քան զայն զոր ունիք երկրիս վերայ . ընտրելոց կամ ընտուծոյ որդւոց ժողովք մը , որուն ապահովապէս կը հասցընէ զձեզ ձեր սուրբ կրօնքին ճամբան : Եւրախոյս առէք ուրեմն սիրելի աշակերտք . այս օրուան ուրախութիւն՝ պտուղ ձեր տարեկան աշխատութեանց խառնուած ձեր ազգին ամենէն մեծ հանդիսին , և ժողովոյս քաջալերութեանը հետ , վառէ ձեր եռանդը յաջորդ դարոցական տարւոյն համար . այնպէս որ ձեր պայծառ յառաջագիմութիւնն ամենեւին կասկած չթողու թէ արժանի պիտի ըլլաք ազգային փառաց յիշատակարանին վրայ ձեր անուններն ալ գրելու , թէ ոչ իբրեւ վեհազունք , գոնէ իբրեւ մարդիկ բարեպաշտք , իմաստունք և հայրենասէրք :

Առաքիւնի ու Քաղաքակիրք պատանի :

Ա.

Գրոշաճքիւն վախճանը .

Իսկէ քիչ տարի առաջ դեռ մանուկ էինք , վերջը մեծցանք տղայ եղանք , հիմա պատանի ենք ու քիչ ատենէն երիտասարդ պիտի ըլլանք ու վերջը մարդ . ալ պիտի չունենանք , ոչ հայր , ոչ մայր , ոչ դաստիարակներ որ մեզի համար յոգնին քրտընին , կարօտութիւննիս հոգան ու ամէն բանի մէջ մեզի առաջնորդեն . մարդկանց ընկերութեան մէջ պիտի մտնենք որպէս զի մենք ալ աշխատինք ու մենք մեզմէ բանի գործքի ետեւէ ըլլանք :

Ինչոքեօք ի՞նչ բանի աւելի պիտի փափաքինք ան ատեն . արդեօք ազատ ըլլալ և կամ թէ մեր վրայ աչք ունեցող մը չունենալ . բայց ընդհակառակն ան ատեն կապերնիս աւելի սաստիկ պիտի ըլլան . ուրիշ մեծեր պիտի ունենանք որոնք հօր մը ու մօր պէս գլխած ու քաղցր պիտի չըլլան . մեր սխալմունքներուն պիտի չնեղեն ինչպէս տղայոց կ'ընեն , և ոչ ալ խրատով կամ թէ թե ու անցողական պատժով մը պիտի չխալըսինք անոնց ձեռքէն :

Ինչոքեօք հարստութեանց պիտի փափաքինք . — ո՛հ , հարստութեանց փափաքն ալ մեզի նորանոր ձանձրութիւններու , խռովութեանց , իղձերու ու տհաճութեանց պատճառ պիտի ըլլան եթէ ուրիշներուն հետ և եթէ՛ մենք մեզի հետ . և վերջը վերջը , միթէ կարենա՞նք պիտի անոնցմով ուրիշներուն սիրելի ու մեծարոյ ըլլալ : Եւ ոչ իսկ զուարճութիւնները պիտի ըլլան մեր վախճանը . վասն զի կը տեսնամ որ անոնք որ ժամանակնին այնպէսով կ'անցընեն , ոչ միայն յարգելի չեն , այլ և ոչ որ անոնց աղէկութիւնը կ'ուզէ : Եւ այց մենք կ'ուզենք որ ուրիշները զմեզ յարգեն , կ'ուզենք որ մեր նմանները զմեզ սիրեն . վասն զի ասկէ աւելի աղէկ և